

Wie waren Shakespeare?

Als de man uit Stratford-upon-Avon niet degene was die al die komedies en tragedies heeft geschreven, wie dan wel? 'Ik denk dat die stukken improviserend tot stand zijn gekomen en dat Shakespeare dat genoteerd heeft.'

door Martin Schouten

Ik denk nooit dat hij 25 scènes na elkaar, toneelstukken van vier of vijf uur, zo'n dikke bundel papier, kwam afgeven en zei: nu gaan we repeteren," zegt Rik van Uffelen in het café aan het Leidseplein waar we op een middag aan de praat zijn geraakt over Shakespeare. "Waarom zeggen acteurs altijd: het speelt zo lekker? Als je als acteur tekst krijgt van Shakespeare, dan is het of hij genoteerd heeft wat is gezegd en niet wat is geschreven. Dat zijn twee totaal verschillende dingen, lezen is iets anders dan spreken, en bij Shakespeare denk je vaak: dit is gesproken tekst, zoals het gezegd werd door de acteurs die het toen moesten doen."

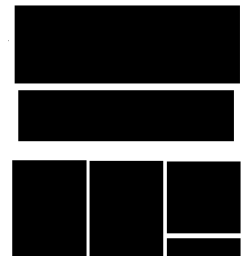
In het Holland Festival speelt Toneelgroep Amsterdam *Antonius en Cleopatra*, *Coriolanus* en *Julius Caesar* en komt The Wooster Group uit New York over met een versie van *Hamlet*. Van Uffelen, veteraan van vele Shakespeare-rollen, bereidt zich voor op *Koning Lear*, die hij het komend seizoen gaat spelen. Fijne dingen om over te praten in café Belgica.

"In België bestond een beroemd komisch duo," vertelt hij. "Gaston en Leo. Gaston is nu 82, Gaston Bergmans, en die zei: wij repeteerden nooit, wij spraken iets af in de auto, een sketch, en dan gingen we op en dat groeide na een keer of tien tot het op zo'n punt stond dat we exact wisten: daar lachen ze. Dat was een duo, maar ik kan me voorstellen, zeker in de tijd van Shakespeare, waarin veel mensen niet konden lezen en schrijven, dat er door het gesproken woord veel meer tot stand kwam dan dat iemand ergens, zo met een kaars achter een tafel, alles heeft zitten bedenken. Zou er veel gerepeteerd zijn? Ik denk het niet. Als die kerels ergens op een markt kwamen of in de poort van een

kerk speelden, dan moest daar toch van alles gebeuren. Ik denk dat ze hun gang gingen en deden waar ze zin in hadden. Dat groeide dan tot een soort basisversie, waar ze nog voortdurend aan veranderden. Er is altijd iemand die de leiding neemt, maar ik denk dat die stukken improviserend tot stand zijn gekomen en dat hij dat genoteerd heeft."

De 25 belangrijkste acteurs met wie Shakespeare heeft gewerkt, staan opgesomd in het voorwerk van *Mr. William Shakespeares Comedies, Histories & Tragedies*, de in 1623 verschenen eerste editie van zijn verzameld werk. Die 36 stukken (waar er later nog twee aan zijn toegevoegd) zouden het werk zijn van dat hele gezelschap? Een verfrissende benadering van de oude strijdvraag wie dat oeuvre eigenlijk heeft geschreven.

Een vraag die voor het eerst werd gesteld in 1852 door een anonieme medewerker van een Schots tijdschrift, die vond dat Shakespeare daar niet voor in aanmerking kwam, althans niet de in 1564 in Stratford-upon-Avon geboren Shakespeare die daar ook in 1616 is overleden en aan wie door een meerderheid van kenners en liefhebbers nog altijd het auteurschap wordt toegeschreven. Maar als het niet de man

uit Stratford was, wie dan wel? De filosoof Sir Francis Bacon opperde een zekere Delia Bacon (geen familie) in een in 1857 verschenen boek. Sir Francis heeft sindsdien gezelschap gekregen van nog zo'n zestig kandidaten, waar er dit jaar weer eentje bij is gekomen. Allemaal van adel, omdat het voor een edelman *not done* was toneelstukken te schrijven en die in het openbaar te laten opvoeren. Een schuilnaam was dus geboden.

De meest genoemde alternatieve kandidaat voor het auteurschap is, sinds er in 1920 een boek van die strekking verscheen, de zeventiende graaf van Oxford, Edward de Vere. Dat boek, van J. Thomas Looney die ondanks aandrang van zijn uitgever weigerde om zelf een schuilnaam te gebruiken (want Looney = 'gekkie'), overtuigde Charlie Chaplin, Sigmund Freud en Orson Welles. Zijn idee werd uitgewerkt in het in 1984 verschenen *The Mystery of William Shakespeare* van Charlton Ogburn, een baksteen van een boek dat onder meer Jan Joris Lamers, acteur in en regisseur van menig Shakespeare-stuk, overtuigde. Op de vrachtwagens van zijn Maatschappij Discordia heeft hij dat uitgedragen met de tekst *Toneelspelelsgeselschap De Vere*.

► **Een paar avonden voor ik** met Van Uffelen aan de praat raakte, schoot ik Lamers aan in De Balie, na afloop van De Republiek, de literaire salon die hij daar elke eerste maandag van de maand leidt. Denkt hij er nog steeds zo over?

"De Vere," zei hij, "heeft die stukken geschreven. Die werden aan het hof gespeeld en niet alleen door mannen, zoals in de openbare opvoeringen. Vrouwen deden daaraan mee en ook de koningin zelf, Elizabeth de Eerste, speelde mee. De woordenschat in die stukken is drie keer zo groot als die van andere schrijvers uit die tijd."

"En De Vere schreef die stukken?"
"Als secretaris van een collectief. Rozenkruisers, vrijmetselaars, vrije geesten met een bibliotheek achter de hand."

De gedachten gaan uit naar Delia Bacon, die achter Sir Francis Bacon ook een collectief van schrijvers vermoedde. Dat kon weleens de kring rond Sir Walter Raleigh zijn geweest, de *School of Atheism*, later ook wel *the school of night* genoemd naar een passage uit Shakespeare's *Love's Labour Lost*. De acteur Shakespeare speelde met zijn gezelschap vaak aan het hof en had, al was het maar via via, connecties met de intelligentsia van de nachtschool. Het is dus niet ondenkbaar dat iemand van de nachtschool, Bacon of De Vere, hem zo nu en dan het manuscript van een toneelstuk toespeelde.

Misschien trad hij op als frontman voor De Vere, zoals in de jaren vijftig van

communistiche sympathieën verdachte Amerikaanse schrijvers van filmscripts een frontman nodig hadden om hun waren te slijten aan studiobazen, die het zich niet konden veroorloven om te worden geassocieerd met door McCarthy aangeklaagde schrijvers.

Maar waarom zou Shakespeare die stukken niet zelf hebben geschreven? De ouders van de man uit Stratford waren waarschijnlijk analfabeet, net als zijn vrouw en een van hun dochters, en zelf zou hij een literair kanon zijn geweest? Niets in zijn biografie, althans in het weinige dat daarvan bekend is, wijst op enige literaire interesse. Hij heeft een testament nagelaten waarin hij zijn vrouw niet bedenkt met manuscripten en boeken, maar met zijn 'op een na beste bed'. Ondertekend met een handtekening zo krakkemikkig dat de vraag rijst of hij eigenlijk wel schrijven kón.

De woordenschat van William Shakespeare (15.000) was groter dan die van John Milton (8000) en Christopher Marlowe (6000). *Hamlet* is ontleend aan een verhaal uit François de Belleforest's *Histoires Tragiques* (1576), dat nog niet in het Engels vertaald was toen Shakespeare ermee aan de haal ging (1600), en dat hij Frans las, is niet waarschijnlijk. Uit zijn stukken blijkt een grote kennis van sterrenkunde, de plattegrond van Venetië (waar hij nooit geweest is) en zo meer.

Het is denkbaar dat hij bij zijn gezelschap aankwam met scripts waar de nachtschool de hand in heeft gehad, al of niet in de persoon van De Vere. "Dan krijg je dus tips," zegt Van Uffelen, "zoals wanneer je een politiemann speelt in een tv-serie en een deskundige zegt dat je alleen een lijk onderzoekt met handschoenen aan. Al die mensen hebben bijgedragen aan de stukken van Shakespeare, alles wat gezegd wordt over wie die stukken hebben geschreven, is waar."

Shakespeare werd, nadat hij een tijd wat in de vergetelheid was geraakt, in de negentiende eeuw in Engeland vereerd als de Bard, en in die romantische cultus van het genie, de Bardolatrie, ontstond de vraag of die eenvoudige man uit Stratford dat genie wel kon zijn geweest. Dat ruikt, als je je er weer even in verdiept, naar de bibliotheek en niet naar het theater.

De bibliotheek is vanouds de wereld van

de Bijbel die door God is geschreven en dus moet er achter elk boek een God zitten, een auteur uit wiens pen al die woorden gevloeid zijn: Shakespeare, Bacon of De Vere – iemand moet het gedaan hebben, en als je daar heilig in gelooft, vind je dat natuurlijk bevestigd. Maar *Mr. William Shakespeares Comedies, Histories & Tragedies* zijn geëditteerd door twee toneelspelers, oud-collega's van Shakespeare die hem nadrukkelijk noemen als auteur, en in het voorwerk lees je loftuitingen aan het adres van de 'zoete zwaan van Avon' en een verwijzing naar zijn 'Stratford-monument'.

Op het omslag staat een portret van Shakespeare, een houderige gravure met twee rechterogen (de binnenste ooghoek van het linkeroog zit aan de verkeerde kant) en een onhandige overgang van hoofd naar hals, die Ogburn interpreteert als de rand van een masker en dus als een aanwijzing dat de echte schrijver zich daarachter verborg – tjaja, je ziet wat je wilt zien.

Bijna alle stukken van Shakespeare zijn bewerkingen van bestaand repertoire of van aan boeken ontleende verhalen, en van sommige stukken was hij niet de enige auteur. Hij was wat nu een scriptdokter wordt genoemd en zijn materiaal haalde hij overal vandaan.

In *Twee heren uit Verona*, een vroege komedie, komt een clown voor die met zijn hond spreekt, wat schijnt te zijn afgekeken van de komiek Richard Tarlton. Achter latere clowneske scènes zaten twee komieken met wie hij jarenlang gewerkt heeft. De ruige Will Kempe, die onder meer Falstaff zal hebben gespeeld, en de wat meer cerebrale Richard Armin, op wiens lijf onder meer de nar in *King Lear* moet zijn geschreven.

Kempe heeft een boekje op zijn naam staan, Armin was ook toneelschrijver en komieken brachten vaak hun eigen materiaal in. De anderen ook? *To be or not to be* en alle tegenstellingen die daarop volgen, improviseer je niet, daar is over nagedacht en waarschijnlijk niet door Richard Burbage, die alle grote rollen heeft gespeeld, vooral de tragische – Hamlet, Lear, Macbeth, Othello, rollen die sterk van elkaar verschillen, maar met elkaar gemeen hebben dat ze in verzen zijn geschreven.

Shakespeare werd beroemd met twee lange verhalende gedichten (*Venus and*

Adonis en The Rape of Lucrecia) die hij schreef in een periode dat in Londen geen theater mocht worden gespeeld omdat er de pest heerste en besmetting moest worden vermeden. Daar zijn dus geen andere auteurs aan te pas gekomen. Maar de kleinere rollen, gespeeld door tweedeplans-acteurs, ruiken vaak naar improvisatie. Getut door twee kamerdames van Cleopatra bijvoorbeeld, in afwachting van de opkomst van de Egyptische koningin, is onmiskenbaar acteursrol.

Van Uffelen: "Het is alsof hij het genoteerd heeft van de acteur, en die acteur speelt dan een andere rol in een ander stuk, maar ik denk: hé, dat is dezelfde acteur geweest, gewoon de manier van opbouw, van verschijning en zo. Als acteur denk ik: hé, dat is Polonius eigenlijk, die ook in *Hamlet* zit."

In *All's Well That Ends Well* zit een oude Franse edelman die inderdaad veel van Polonius heeft. Shakespeare zal aan typecasting hebben gedaan en bij het schrijven van een rol aan een bepaalde acteur hebben gedacht. De uiteindelijke teksten zijn nu heilig, want van Shakespeare – en acteurs mogen daar nog maar zelden mee aan de haal gaan van hun regisseur, ook al omdat tegenwoordig voor elke nieuwe Shakespeare-opvoering in Nederland, de Bard mag weten waarom, een nieuwe vertaling wordt gemaakt die niet altijd lekker bekt.

"Ik heb altijd ruzie met vertalers," zegt Van Uffelen. "Ik heb het zo vertaald, jawel, maar ik moet daar honderd keer staan en volgens mij, als je het origineel leest, denk ik dat er heel wat anders staat, en wat dan nog? Een voorstelling is een totaliteit van dingen, niet alleen van een vertaler die op zijn strepen staat of een regisseur die zijn ego laat gelden, en Shakespeare snapte dat."

Ook voor de Romeinse tragedies die Toneelgroep Amsterdam op het repertoire heeft genomen, is weer een nieuwe vertaling gemaakt, waar we al over hebben horen klagen door de betrokken acteurs. Voor vertaler Tom Kleijn, die overigens een respectabele staat van dienst heeft als vertaler van Duits repertoire, is het bovendien sneu dat de Engelse Shakespeare-edities waarop hij zich zal hebben geba-

▶ seerd, opeens verouderd zijn nu er een nieuwe editie is verschenen, onder auspiciën van de Royal Shakespeare Company, van de *Complete Works*. Prachtig boek met een goed leesbare letter, twee leeslinten en een inleiding waarin de vloer wordt aangeveegd met Oxfordianen en andere anti-Stratfordianen, wat natuurlijk valt te verwachten van een gezelschap dat zijn thuisbasis heeft in Stratford en Londen.

Maar men heeft ook argumenten die redelijk overtuigend zijn, al is het wat makkelijk dat de anti-Stratfordianen worden gepakt op hun vermeende snobisme. Shakespeare mag geen volksjongen zijn geweest, nee, hij moet per se een graaf zijn, tja, zo maak je je tegenstanders iets te goedkoop verdacht.

De Royal Shakespeare Company grotsiert in ouderwetse voorstellingen met baarden, pruiken en gegalm. Op het Europese continent hoor je het zo nog zelden, al is enig gegalm vaak onvermijdelijk bij het bespelen van een grote zaal. Van Uffelen: "Mijn probleem is ook dat Shakespeare eigenlijk voor de kleine zaal is." Maar in het Globe Theater in Londen zat in de tijd van Shakespeare toch zo'n tweeduizend man publiek? "Die zaten gestapeld," zegt hij, "op drie balkons vlak bij het podium, iedereen zat vlak bij de acteurs."

Het enige plaatje dat uit de tijd van Shakespeare van een theater is overgeleverd, bewijst dat niet helemaal, maar het is goed denkbaar dat de *feeling* van een voorstelling toen die van een kleine zaal was, wie zal het zeggen? In een kleine zaal kijk je naar mensen en in een grote zaal naar poppetjes, daar komt het op neer. Daar valt wel wat aan te doen met microfoons en video, zoals tegenwoordig vaak gebeurt, maar als je op huiskamertoon spreekt, moet je dan ook je gebarentaal zo klein houden? Het derde balkon blijft ver weg en probeer daar als acteur je weg maar eens in te vinden. Maar dit terzijde.

"**Ich hasse Werktreue,**" zeggen jonge Duitse regisseurs van een aanpak à la de Royal Shakespeare Company. Alle teksten braaf opgezegd volgens het boekje. Nee, liever niet. Van Uffelen werkt soms met Jürgen Gosch, die overigens rond de zestig moet zijn, maar een voorbeeld is voor veel jonge regisseurs. "Tachtig procent van zijn voorstellingen komt van de acteurs, en dat wil hij ook," vertelt Van Uffelen. "Hij werkt met een acteur, Ernst Stötzner, die altijd te laat komt en nooit zijn tekst leert, terwijl hij vier of vijf monologen heeft. Maar Gosch wil dat zo, hij wil ook ontregelen, maar op dat moment is Stötzner ook medeauteur, ja, hij maakt dingen weg en maakt dingen er nieuw bij, maar het gaat altijd over de kern van de zaak en na een half uur heeft hij alles verteld. Het gaat hem dus over de inhoud en niet over het geschreven woord, en je zit op het puntje van je stoel. Gosch entameert dat die acteur op die manier meewerkt, en dat zul je nooit later tegenkomen in de notes – zo van 'dat was daar en dat betekent dit en dat betekent dat'. Ik denk dat Shakespeare ook zo werkte, en als hij echt zo geniaal was, zoals wordt gezegd, zal hij dat ook leuk hebben gevonden. Hij zal niet gezegd hebben: nee, nee, ik ken het allemaal, zo staat het er en zo zal

je het zeggen. Dat kan ik me niet voorstellen. Gosch heeft nu een *Macbeth* met vier mannen gedaan en het was briljant. Geen Shakespeare, terwijl het misschien het dichtst Shakespeare benadert."

Ivo van Hove, die *Coriolanus* en de twee andere Romeinse tragedies ensceeneert bij Toneelgroep Amsterdam, zul je niet gauw betrappen op zo'n benadering. Liz LeCompte, regisseur van The Wooster Group, wel. Zij gaat altijd aan de haal met haar materiaal, net als Jan Joris Lamers, die je moet opzoeken in kleine zaaltjes waar hij graag twee stukken door elkaar speelt, vaak komedies van Shakespeare. Voor hem zijn dat dus stukken van De Vere, en wat dan nog? "Ik heb daar scènes over geschreven," zei hij, "en misschien ga ik daar nog weleens een voorstelling van maken." Ja, Shakespeare *und kein Ende*. "Zal ik," vroeg Van Uffelen zich af, "Lear doen in een rolstoel?" |

Toneelgroep Amsterdam speelt 'Romeinse Tragedies' ('Coriolanus', 'Julius Caesar' en 'Antonius & Cleopatra') in de Stadsschouwburg, Amsterdam, van 16 t/m 20 juni en vanaf augustus weer daar en in theaters buiten Amsterdam.

'Ik heb het zo vertaald, jawel, maar ik moet daar honderd keer staan.' Achter elk boek moet een God zitten: Shakespeare, Bacon of De Vere. Er zijn zo'n zestig kandidaten, en dit jaar is er weer eentje bij gekomen.

V.l.n.r. Fred Goessens, Fedja van Huêt, Eelco Smits, Atwin Pulinckx en Jacob Derwig (TGA) spelen 'Romeinse tragedies' van Shakespeare

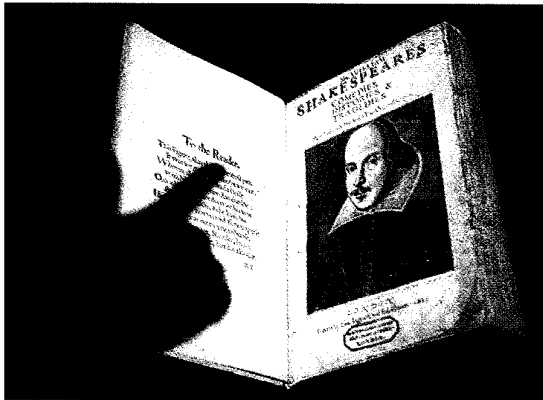

The Wooster Group's 'Hamlet' met Scott Shepherd als Hamlet

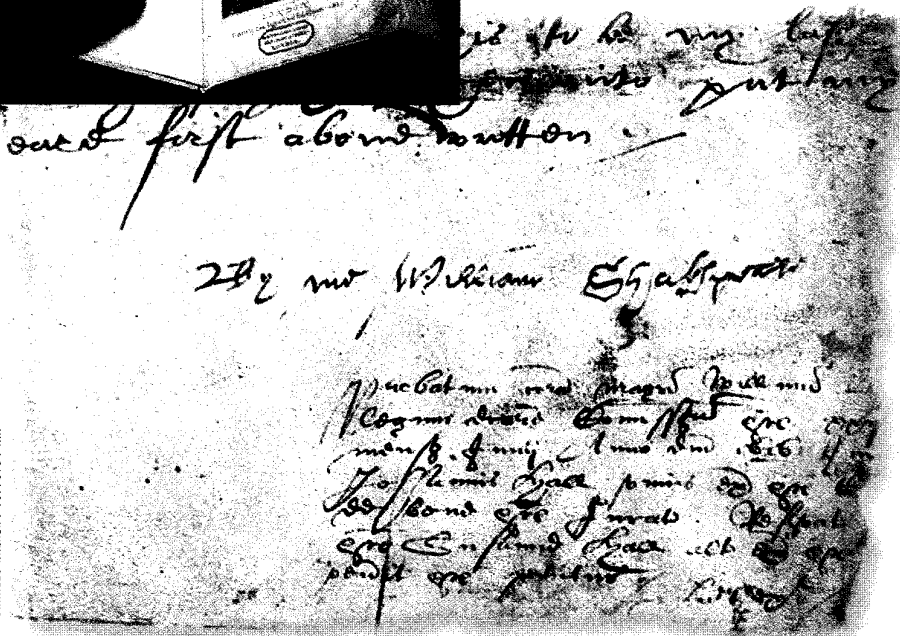
TRISTRAM KENTON / LEBRECHT MUSIC & ARTS / RH

De Royal Shakespeare Company speelt 'Henry VI', met Greg Vinkler als Falstaff

HUGO PHILPOTT / EPA / ANP

'Mijn probleem is dat Shakespeare eigenlijk voor de kleine zaal is.'

CHARLES WALKER / TOPFOTO / ANP

Boven: de eerste Shakespeare-editie uit 1623; onder: Shakespeare's zelfgeschreven testament